

Валерій СТАРКОВ (Київ)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ У ВИВЧЕННІ ТРАДИЦІЙНОЇ ІГРОВОЇ КУЛЬТУРИ ЛЮДНОСТІ УКРАЇНИ: 40-ві – 50-ті РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Періодизація будь-якого історичного явища є оригінальним процесом і сприяє його дослідженню у розвитку і взаємозв'язках з іншими явищами. Посилаючись на певні критерії періодизації (зв'язок із загальною історичною періодизацією, визначення ключових подій явища, які певним чином впливали на форму і зміст явища в окремих періодах розвитку тощо), важливо правильно визначити саме такі об'єктивні події, які могли би бути відправними пунктами наших періодів. Кожна періодизація певною мірою умовна, але дослідник має зробити цю умовність найменшою.

За часові “маркери” у справі публікації джерел традиційної ігрової культури і, відповідно, її вивчення ми вже визначили кілька важливих, на нашу думку, публікаційних подій. Початком першого періоду ми схильні вважати працю Себастьяна Фабіана Кльоновича (1545–1602) “Роксоланія”¹. У третій частині поеми, що є найбільш давньою (1584) пам'яткою, яка засвідчує прояв зацікавлення польських дослідників Україною, описано обряди і звичаї, пов'язані у галицького селянина з родинами і хрестинами, говориться про дитяче виховання, наводяться описи деяких українських дитячих ігор, зокрема “гри у коней”².

На кінець XVIII – початок ХІХ ст. можемо віднести наступний “маркер” – публікацію поеми І. Котляревського “Енеїда”, яка виявила наявність широкого кола народних ігор³. Цей період у два століття характеризувався вкрай повільним накопиченням фактів і відсутністю публікацій на ігрову тематику. Проте реєстр ігор, поетично засвідчений І. Котляревським, говорив про те, що розвиток вітчизняної етнографії на той час відставав від літературних досягнень⁴.

¹ *Klonowicz S. Ziemie Czerwonej Rusi (Roxolania) / Poemat Sebastyana Klonowicza; przekładał z łacińskiego Władysław Syrokomla. – Wilno, 1851. – 106 s. Український переклад “Роксоланія”, здійснений М. Біликом, було опубліковано у збірнику Львівського державного університету ім. Івана Франка, див.: Питання класичної філології. – Львів, 1961. – Вип. 2. – С. 119–156.*

² *Klonowicz S. Ziemie Czerwonej Rusi (Roxolania). – Рядки 1446–1804.*

³ *Энеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским. – СПб., 1798.*

⁴ Див. докладніше: *Старков В. В які ігри грали герої “Енеїди” Івана Котляревського: (До джерел відображення ігрової культури українців) // Наукові записки: 36. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Т. 19. – С. 291–310.*

Періодизація формування джерельної бази у вивченні...

Період з початку ХІХ ст. до наступної “вибухової” публікації 1843 р. Костянтина Сементовського “Замечания о праздниках у малороссиян”⁵ характеризувався більш активною етнографічно-збирацькою діяльністю, зростанням кількості публікацій. У 1810-ті та 1820-ті рр. – це праці Ігнатія Червінського, Балтазара фон Кампенгаузена, Олексія Левшина, Івана Срезневського, Івана Кулжинського, Адама Червінського (Зоріана Доленго-Ходаковського); у 1830-ті – праці Йосипа Лозинського, Вадима Пассека, польських дослідників Вацлава Залеського, Казімежа-Владислава Вуйцицького, Жеготи Ігнаці Паулі, Міхала Грабовського⁶. Цей період, початок ХІХ ст. – початок 40-вих років ХІХ ст., характеризувався спорадичним накопиченням “ігрових” фактів і побудовою фундаменту джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури українців. В умовах, коли українська етнографія ще не сформувалась як наука, важко було чекати більшого. Публікації безпосередніх описів ігор були відсутні. Поодинокі ігрові сюжети пов’язувались з ігровими елементами родинного або громадського характеру. В уяві дослідників ігри та ігровий елемент громадської та родинної обрядовості в цей час були ще нероздільні⁷.

Саме 1843 р. позначився низкою праць про українські свята, в яких значною складовою були ігри та розваги. Розпочав її Костянтин Сементовський статтею у Санкт-Петербурзькому часописі “Маяк”. Праця К. Сементовського привернула до себе увагу насамперед тим, що вона висвітлювала ще мало досліджену тоді народну святкову культуру, і він був першим, хто подав описи ігор, зокрема на Полтавщині. К. Сементовський докладно описує ігри, які він вважав найбільш популярними у молоді: “Король”, “Перепелка”, “Галка”, “Щитка”, “Украв рипки, или игра в дурного колеса”, “Дробушка”, “Ворон”. Описано склад гравців, їхні рухи, пісенний супровід. Окрім детально описаних ігор, К. Сементовський згадує і такі: “«хрещик», «гуси», «довга лоза», «гори дуб»” та різні ігри у м’яча: “«в гилку», «в стенку», «в кашу», «в свинку», «в горобця», «в городка» и проч.”. Згадана стаття “Замечания о праздниках у малороссиян” викликала значний резонанс у дослідників української культури. Згодом у “Маяке” за 1843–1844 рр. були надруковані на цю тему статті І. Срезневського, М. Костомарова, А. Метлинського та О. Дмитрюкова. Ця низка статей була викликана об’єктивним процесом накопичення знань про святкову культуру українців та осмислення цього накопичення, хоча проходило воно ще досить повільно. Кількість публікацій на святкову та ігрову тематику у 40-ві роки ХІХ ст. значно зросла, і помітним “поштовхом” до цього були згадані публікації 1843 р.⁸

⁵ Сементовский К. Замечания о праздниках у малороссиян // Маяк. – 1843. – Т. XI. – Гл. III. – С. 1–45.

⁶ Докладніше про це див.: Старков В. Джерела вивчення традиційної ігрової культури населення України: перша третина ХІХ ст. // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2011. – Т. 22. – С. 135–142.

⁷ Там само. – С. 139.

⁸ Див. докладніше: Старков В. Джерела вивчення традиційної ігрової культури українців: “публікаційний прорив” Костянтина Сементовського 1843 р. // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2011. – Т. 23. – С. 150–156.

Черговий “маркер” нашої періодизації – це 1860–1861 рр. На тлі становлення української етнографії як науки здобутки на етнографічній ниві 1860 р. збагатилися кількома публікаціями про народні ігри і забави і за своїм значенням, у площині переходу на більш високий рівень вивчення ігрової культури, цей рік дуже нагадує 1843 р. Зазначимо, що публікації 1860 р. стосувались як східних, так і західноукраїнських земель. Йосип Лозинський (1807–1889) у “Галагивке”⁹ “описав 16 весняних (великодніх) ігор галицько-руської селянської молоді й дітей й подав 5 гральних пісень, з них одна, яка вживається при грі в “кострубоньку”¹⁰. Каленик Шейковський (1835–1903) у праці “Быт подолян”¹¹ “описал весенние (великодные) игры галицко-руских крестьянских молодых людей и детей”¹² і докладно розглянув у розділі “О гаивках” 17 весняних ігор, переважно танцювально-пісенних¹³. Того ж року вийшла друком праця Миколи Маркевича (1804–1860) під назвою “Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян” (цю назву надав їй видавець І. Давиденко невдовзі після смерті вченого)¹⁴. Розділ II “Весна” має два підрозділи: 1. “Веснянки”¹⁵ та 2. “Игры”¹⁶. Як зазначав Микола Сумцов, в цій праці описані десять та згадані ще три гри¹⁷. Таким чином, 1860 р. – рік умовного кордону двох важливих етапів у вивченні ігрової культури українців. Цей рубіж, на нашу думку, визначили публікації народних ігор та розваг Й. Лозинського, К. Шейковського, М. Маркевича, А. Свидницького, М. Номиса, опубліковані 1860 та 1861 рр. Вони активізували зусилля збирачів і дослідників народної культури, спрямувавши їх на те, щоб приділяти більше уваги саме ігровій діяльності населення, що й відбувалося у подальшому¹⁸.

Визначивши перші етапи розвитку джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури українців, зосередимось на періоді 1840-х – 1850-х рр. Маючи етапні дати – 1843 та 1860 рр., – розглянемо корпус публікацій “ігрової” тематики в цей час.

⁹ Лозинский И. Галагивка // Зоря Галицька. – 1860. – С. 506–515.

¹⁰ Андриєвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. – К., 1930. – С. 113.

¹¹ Шейковский К. Быт подолян / Изд. К. Шейковского. – К., 1860 [1859]. – Т. 1. – Вып. 1. – VI+71 с.; К., 1860. – Вып. 2. – IV+74 с.

¹² Сумцов Н. Ф. Предисловие 1 // Игры крестьянских детей в Купянском уезде / Собр. П. Иванов. – Харьков, 1889. – С. 5.

¹³ Шейковский К. Быт подолян. – Вып. 1. – С. 1–46.

¹⁴ Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. Извлечено из нынешнего народного быта и составлено Николаем Маркевичем. – К., 1860. – 8+174 с.

¹⁵ Там само. – С. 66–70.

¹⁶ Там само. – С. 70–77.

¹⁷ Сумцов Н. Ф. Предисловие 1 // Иванов П. Игры крестьянских детей. – Х., 1890. – С. 5–6.

¹⁸ Див. докладніше: Старков В. Публікація джерел вивчення ігрової складової календарної обрядовості українців у середині XIX ст.: 1860 та 1861 роки // Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу: Зб. наук. пр.: Мат-ли міжнар. наук. конф. “Одеські етнографічні читання”. – Одеса, 2011. – С. 297–305.

Періодизація формування джерельної бази у вивченні...

Серед значних публікацій відзначимо працю етнографа та археолога Олександра Терещенка (1848) “Быт русского народа”¹⁹, яка була зустрінута з великим інтересом, як перша значна спроба узагальнення великого етнографічного матеріалу в російській історіографії²⁰. Лише пізніше, коли стали виявлятися деякі неточності, недоречності та явні помилки, авторитет праці знизився. Проте вона і до сьогодні є певним джерелом вивчення ігрової культури людності. Сім частин праці містять багато українського матеріалу. В другій частині “Свадьбы” використано український матеріал, у т. ч. і за Бопланом²¹. У третій частині в розділах: II. “Крещение”, III. “Похороны”, IV. “Поминки”, V. “Дмитриевская суббота” наведено паралелі зі звичаїв українських на хрестинах, похоронах і поминках²². У п’ятій частині “Простонародные обряды” описано веснянки, святкування Купала в Україні, наведено обряд-гру “Похорон опудала”, описано молодіжні гулянки, досвітки й вечорниці, з піснями²³. У шостій частині “Обрядові свята” присутні ігрові елементи цих свят, як і в сьомій частині “Святки” та “Масниця”.

Нам особливо цікава четверта частина праці О. Терещенка “Игры. Хороводы”, де описані українські, на думку О. Андрієвського (1930 р.), дитячі ігри: “сорока”^{24*} (с. 5), “перегонка” (“выпередки”, 9), “горобець” (13–15), “волк и гуси” (15), “гуси” (17), “жмурки” (31), “креймашки” (41), “коза” (45), “выпередки” (48), “м’яч” (51), “скрагли” (64), “скляп” (65), “скопердин” (66), “цурка” (66), “рай” (67), “жгут” (85), “дергач” (89), “король” (90), “кружок” (93), “ворон” (96), “колиска” (122), “муж и жена” (“та через село, через Бондаривну поняв старий молодую жинку”, – с. 181), “Биля жинка мужика” (як танцювальна, с. 188), “мак” (298), “галка” (315), “щитка” (316), “горошок” (317), “толо” (317), “украва рипки” (319), “дрібущки” (319). До багатьох ігор наведено відповідні українські народні пісні²⁵.

Михайло Максимович у “Днях и месяцах украинского крестьянина” (1856)²⁶, йдучи за календарем, поміж інших явищ описав веснянки, деякі дитячі ігри, великодні звичаї, “обливаний” понеділок, молодіжні складчини з розвагами. Окремий сюжет присвячений дівочим танцювальним іграм, які

¹⁹ Терещенко А. Быт русского народа: В 7 ч. – СПб., 1848. – Ч. 1: Народность. Жилища. Домоводство. Наряд. Образ жизни. Музыка. – X+507 с.; Ч. 2: Свадьбы. – 618 с.; Ч. 3: Времяисчисление. Крещение. Похороны. Поминки. Дмитриевская суббота. – 130 с.; Ч. 4: Игры. Хороводы. – 334 с.; Ч. 5: Простонародные обряды. – 182 с.; Ч. 6: Обрядные праздники. – 221 с.; Ч. 7: Святки. Масленица. – 348 с.

²⁰ Див.: Кавелин К. [Рец. на:] Терещенко А. Быт русского народа // Современник. – 1848. – Т. 11. – С. 1–49, 85–139; Т. 12. – С. 95–138.

²¹ Терещенко А. Быт русского народа. – Ч. 2. – С. 11–12.

²² Там само. – Ч. 3. – С. 87–94, 123–126.

²³ Там само. – Ч. 5. – С. 7, 51–87, 100–101, 151, 154, 159.

^{24*} Назви ігор – за оригіналом у О. Терещенка.

²⁵ Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. – С. 63.

²⁶ Максимович М. Дни и месяцы украинского крестьянина // Максимович М. Собр. соч. – К., 1877. – Т. 2. – С. 463–524. Перше видання: Максимович М. Дни и месяцы украинского крестьянина // Русская беседа. – 1856. – Кн. I. – С. 61–83; Кн. III. – С. 73–208.

він порівнює з російськими хороводами. Максимович наводить перелік таких дівочих танцювальних ігор тієї частини Київщини, де він мешкав – 1) *кругові*, які водять, зімкнувшись у коло: “мак сеять”, “кроп”, “перепелка”, “заюшка”, “ящур”, “король”, “нелюб”, “переборець” та інші і 2) *ключові*, які водять, зімкнувшись в один (“галка”, “чететка”, “горобей”, “лесаниця”, “кривий танець” та інші) або два ключі (як у танцях “просо сеять”, “шум”). Досить докладно описані рухи танців і пісенний супровід цих ігор-танців: “перепелка”, “мак сеять”, “заюшка”, “выступець”, “галка”, “просо сеять”, “шум”²⁷. Згадано ігри крашанками на Великдень²⁸, про роль “ігорного дуба” у троїчкій та купальській обрядовості²⁹. Описані також ігри в “горю-дуба”, “дробушки” та ігровий обряд “Кострубонько”³⁰.

У матеріалах, виданих відомим дослідником рукописної спадщини М. Максимовича П. Поповим, знаходимо відомості про ігрища купальської ночі та наступного дня – “Івана Купальського – це свято *Сонця*, яке сходячи, *грає та скаче*, за народноукраїнським повір’ям”³¹.

У заключній частині видання 2002 р., підготовленого В. Гнатюком за неопублікованими рукописними матеріалами М. Максимовича, знаходимо додаткові відомості про українські народні, в т. ч. і танцювальні, ігри – “плету, плету ліс, ліс” (“лісаниця”, “плетениця”), “мак сіяти”, “заюшка”, “кривий танець”, “кріп”, “четітка”, “горобей”, “дума”, “черничка”, “квіточка”, “хрещик”, “піжмурки”, “цици-баба”, “рибка”, “гадило”, “в персня”, “ящур”³².

За своєю типологією ця праця належала до популярного тоді різновиду етнографічних досліджень з подаванням описів народних звичаїв і обрядів; такі дослідження в тогочасній літературі отримали назву “Народний календар”. Як зазначав П. Попов, автор праці мав намір вмістити опис звичаїв і обрядів, пов’язаних із цілорічним календарним колом. На жаль, М. Максимович не зміг завершити і повністю видати свою працю, опублікувавши лише частину, присвячену весняним місяцям (“Березень”, “Квітень”, “Травень”). П. Попов 1947 р. опублікував ще одну частину рукопису М. Максимовича (“Червень”)³³. Серед рукописної спадщини М. Максимовича зберігаються підготовчі матеріали і до решти задуманої вченим праці – від “Липня” до “Лютото”, але опрацьовані вони набагато гірше “Червня”³⁴.

Етнографічні публікації, де висвітлюється ігрова культура населення, зустрічаються і в інших різноманітних виданнях цього періоду. У “Чтениях в Московском обществе истории и древностей российских” було надруковано

²⁷ Максимович М. Дни и месяцы украинского крестьянина. – С. 475–479.

²⁸ Там само. – С. 485.

²⁹ Там само. – С. 506–509.

³⁰ Там само. – С. 509, 514, 521–523.

³¹ Максимович М. Дні і місяці українського селянина. – К., 2002. – С. 122.

³² Там само. – С. 155–162.

³³ Попов П. “Дні і місяці українського селянина” М. О. Максимовича (неопублікована частина) // Мистецтво, фольклор, етнографія. – К., 1947. – Т. 1. – С. 207–252.

³⁴ Від упорядника // Максимович М. Дні і місяці українського селянина. – С. 5.

Періодизація формування джерельної бази у вивченні...

“Этнографический взгляд на Киевскую губернию” Петра Менькова, де згадуються вечорниці, різдвяні святки (1848)³⁵.

У другій частині праці Миколи Арандаренка “Записки о Полтавской губернии” (1849)³⁶ є описи звичаїв, обрядів, у т. ч. і весільних, весняних ігор³⁷.

У сьомій книжці “Народный дневник. Народные праздники и обряды” другого тому своєї праці “Сказания русского народа” (книжки 5–8) Іван Сахаров навів відомості про весняні, поховальні, купальські обряди в Україні³⁸.

У книзі Опанаса Шафонського (1740–1811) “Черниговского наместничества топографическое описание...”, написаній 1786 і виданій 1851 р.³⁹, у § 13 та 14 присутні короткі описи родинних звичаїв: весілля, народин, поховання, а також громадських звичаїв і свят: гулянь (веснянки, вулиця, вечорниці), великодніх свят, Купала, Зелених свят (Трійці), петрівки, святко (коляда, шедрування та ін.)⁴⁰.

У часописі “Весна”, який виходив у Львові 1852 р., подано відомості про низку громадських ігор: “Зельман”, “сусід”, “пташок”, “ватажок” та деякі інші⁴¹.

Письменник та етнограф О. С. Афанасьєв-Чужбинський (1817–1875), уродженець Полтавщини, у своїх етнографічних працях приділяв увагу святковій та ігровій культурі населення України, зокрема, у праці “Быт малорусского крестьянина”, опублікованій у “Вестнике Русского географического общества”, зображені вулиця, досвітки, вечорниці, грища, весільні і різдвяні звичаї та обряди⁴². Святкові звичаї та обряди, поводження дівчат і хлопців до весілля згадані і в його праці “Поездка в Южную Россию”⁴³.

³⁵ Меньков П. Этнографический взгляд на Киевскую губернию (1846 г.) // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1848. – № 7. – С. 147–156.

³⁶ Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году: В 3 ч. – Полтава, 1848. – Ч. 1; 1849. – Ч. 2; 1852. – Ч. 3.

³⁷ Народные песни. Думы, народные сказки, пословицы, загадки, обряды, обычаи и поверья, гаданье, лечение. Весенние игры. Брачные обряды // Там само. – Ч. 2. – С. 172–239.

³⁸ Сахаров И. П. Сказания русского народа / Собранные И. Сахаровым. – СПб., 1849. – Т. 2. – Кн. VII. – С. 40–41, 70, 80–81.

³⁹ Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено... в Чернигове, 1786 года / Изд. М. Судиенко. – К., 1851. – XXII+697 с.

⁴⁰ Там само. – С. 25–34.

⁴¹ Несколько слов о играх общественных // Весна. – Львів, 1852. – С. 43–74.

⁴² Афанасьев-Чужбинский А. Быт малорусского крестьянина (преимущественно в Полтавской губернии) // Вестник Императорского русского географического общества. – 1855. – Ч. XIII. – Кн. 1. – Отд. 2. – С. 141–142, 146–148, 153; Этнографический сборник. – СПб., 1858. – Вып. 3. – С. 19–46; Полтавские губернские ведомости. – 1858. – № 34–36.

⁴³ Його ж. Поездка в Южную Россию. – СПб., 1861. – Ч. I: Очерки Днестра. – 265+II с.; Ч. II: Очерки Днестра. – 438+II с.

У петербурзькому часописі “Пантеон” 1855 р. було вміщено перекладену з чеської етнографічну працю галичанина І. Вагилевича (1811–1866) про гуцулів, де між іншим описані гуцульські танці (“коло”, “дробушки”, “коломийка-танок”)⁴⁴.

Відомості про українські новорічні і весняні свята були опубліковані у львівському часописі “Семейная библиотека”, який у 1855–1856 рр. видавав С. Шехович⁴⁵.

Етнографічні матеріали про Україну з’являлися у “Вестнике Русского географического общества”, який виходив у 1851–1860 рр. У праці про Кам’янець-Подільську губернію священник Никандр Михневич навів між іншим відомості про різдвяні свята, масницю, Купайла, вечорниці⁴⁶.

Матеріали про культуру і побут українського народу з’являлись і в “Этнографическом сборнике”, який видавало Російське географічне товариство в Санкт-Петербурзі у 1853–1864 рр. Так, у матеріалах священника Г. Базилевича⁴⁷, А. Іваниці⁴⁸, І. Морачевича⁴⁹ присутні відомості про календарні та весільні обряди.

Не можемо оминати увагою появу в цей час такого видання, як “Губернские ведомости”, яке здійснювалось у межах створення системи провінційної офіційної преси. 1830 р. вийшло “Положение про издание «Губернских ведомостей»” “в виде опыта” у шести губерніях, а 1837 р. “Положение про ведение дел в губернских правлениях”, яке зобов’язувало кожне губернське правління розпочати видання газети, і з січня 1838 р. губернські відомості почали видаватися у 42 губерніях Російської імперії, в т. ч. і в усіх українських. Структура і зміст газети були регламентовані. Газета складалась із офіційної та неофіційної частин. У неофіційній частині дозволялося вміщувати різноманітні матеріали, в т. ч. географічні, історичні, етнографічні тощо. Етнографічні матеріали почали з’являтися в газетах з початку 1840-вих років. Цьому сприяло і заснування 1845 р. Російського географічного товариства, яке своєю головною метою ставило вивчення “рідної землі”. В Україні, зокрема, збільшення публікацій про побут і культуру населення виявилось саме в “Губернських відомостях”, які висвітлювали святкову культуру і обрядовість, насичені ігровими елементами.

⁴⁴ Вагилевич І. Гуцулы, обитатели восточной отрасли Карпатских гор / Пер. с чешского // Пантеон. – 1855. – Т. XII. – Кн. 5. – Отд. III. – Смесь. – С. 17–56.

⁴⁵ П[асе]к В. Веснянки // Семейная библиотека. – 1855. – Кн. 1. – С. 174–182; Малорусские святки: 1. Рождественский сочельник. 2. Колядки, или святой вечер. 3. Меланки, богатый вечер, или щедровки. 4. Новый год // Там само. – С. 11–35.

⁴⁶ Михневич Н. Этнографические и статистические сведения об Ольгопольском уезде Каменец-Подольской губернии // Вестник Императорского русского географического общества. – 1852. – Ч. VI. – Кн. 1. – С. 32–36.

⁴⁷ Базилевич Г. Местечко Александровка, Черниговской губернии, Сосницкого уезда // Этнографический сборник. – 1853. – Вып. 1. – С. 313–336.

⁴⁸ Іваница А. Домашний быт малоросса Полтавской губ., Хорольского у. и др. мест Волынской и Черниговской губ. // Там само. – С. 337–374.

⁴⁹ Село Кобыля, Волынской губ., Новоградволинского у. // Там само. – С. 294–312.

Періодизація формування джерельної бази у вивченні...

Великий матеріал про культуру і побут, звичаї та обряди мешканців Чернігівщини у “Черниговских губернских ведомостях” опублікував Судаквіанський (1842)⁵⁰, а згодом Т. Леневиц (1848), Ол. Шишацький-Ілліч (1853, 1854)⁵¹, А. Корицький (1854)⁵². Т. Леневиц широко висвітлив свято Купала, різдвяні та новорічні святки, ворожіння на Андрія, поховальні обряди⁵³. Ол. Шишацький-Ілліч докладно описав поміж інших етнографічних особливостей людної родинні та календарні свята і обряди (родини, хрестини, весілля, поховання, Різдво, Новий рік, веснянки, Купало)⁵⁴.

У “Киевских губернских ведомостях” з’явилися матеріали про ворожіння та ворожилльні ігри на Катерину та Андрія (1845–1846)⁵⁵, про українське весілля (1848)⁵⁶, про землеробські свята (1849)⁵⁷, різдвяні і новорічні свята (1850)⁵⁸, буття і свята мешканців губернії (1850)⁵⁹, побут і обряди Уманщини (1854)⁶⁰;

у “Полтавских” – про ворожіння на Андрія (1846)⁶¹, про новорічні свята українців (1847)⁶², про великодню обрядовість за Бопланом⁶³;

⁵⁰ Судаквианский А. Описание степени образования, нравов, обычаев и поверий жителей Черниговской губернии / Сост. Судаквианский А. в 1838 году // Черниговские губернские ведомости. – 1842. – № 35. – С. 698–699; № 36. – С. 715–717; № 37. – С. 730–732; № 39. – С. 762–764; № 40. – С. 775–777; № 41. – С. 787–788; № 42. – С. 800–801; № 43. – С. 813–814.

⁵¹ Шишацкий-Ильич А. Святки в м. Олишевке (Козелецкого уезда) // Там само. – 1853. – № 13. – С. 96–104; *його ж.* Местечко Олишевка (Козелецкого уезда, Черниговской губернии) в историческом и этнографическом отношении // Там само. – 1854. – № 21–31; окремих відбиток: Чернигов, 1854. – IV+186 с.

⁵² Корицкий А. Краткие исторические, статистические и этнографические сведения о м. Любече // Там само. – 1854. – № 37.

⁵³ Леневиц Т. Этнографические сведения о Черниговской губернии // Там само. – 1848. – № 14. – С. 88–90; № 15. – С. 94–97; № 16. – С. 98–101; № 17. – С. 102–104; № 18. – С. 110–111; № 19. – С. 119–120.

⁵⁴ Шишацкий-Ильич А. Местечко Олишевка... (розділ II: Етнографія).

⁵⁵ А. М. О гаданиях у малороссиян 24 и 30 ноября во дни св. Великомученицы Екатерины и св. Андрея Первозванного // Киевские губернские ведомости. – 1845. – № 47. – С. 390–392; № 52. – С. 427–429; 1846. – № 8. – С. 64–67. Передрук: Херсонские губернские ведомости. – 1846. – № 4, 5, 10.

⁵⁶ Стафиевский М. Малороссийская свадьба // Киевские губернские ведомости. – 1848. – № 49. – С. 439–443.

⁵⁷ Земледельческие праздники // Там само. – 1849. – № 33. – С. 266–267.

⁵⁸ З-ий Я. Наши рождественские праздники // Там само. – 1850. – № 1. – С. 1–3; Канун Нового года (Меланки) и канун Богоявления (голодная кутья) // Там само. – № 17. – С. 129–131; № 18. – С. 137–139.

⁵⁹ З. Я. Очерки жизни и нравов жителей нашего края // Там само. – № 3. – С. 17–19; № 4. – С. 25–27.

⁶⁰ Присовский Н. Этнографические заметки об уманцах // Там само. – 1854. – № 37. – С. 310–312; № 45. – С. 310–312; № 46. – С. 313–315.

⁶¹ Гадания, употребляемые в Малороссии накануне дня св. Андрея // Полтавские губернские ведомости. – 1846. – № 3.

⁶² Встреча Нового года в Малороссии у поселян // Там само. – 1843. – № 1. – С. 14.

⁶³ Малороссийские обычаи в светлую неделю за 200 лет перед сим: (Из Боплана) // Там само. – 1849. – № 14. – С. 153–154.

у “Волынских” – передрук з часопису “Маяк...” про побут мешканців села Дідковиці, в т. ч. і про народні ігри, про свято Коляди (1847)⁶⁴, про весільні обряди (1854)⁶⁵, про вечорниці, досвітки, “вулицю”, весілля мешканців містечка Чуднова на Житомирщині (1860)⁶⁶;

у “Херсонских” – про святки (1848)⁶⁷, про зустріч весни⁶⁸, землеробські свята⁶⁹, масницю⁷⁰, перше квітня⁷¹, петрівку (усі – 1849)⁷², різні звичаї (1850)⁷³;

у “Воронежских” – про весільні та календарні обряди (1856)⁷⁴, “Саратовских” – про гімнастичну гру “горобецько” в малоросійських поселеннях Саратовської губернії (1846)⁷⁵.

Таким чином, можемо констатувати суттєве зростання кількості публікацій, у яких відображені народні ігри, розваги та ігрові елементи громадської та родинної обрядовості. Поряд із великими публікаціями О. Терещенка та М. Максимовича і значною низкою “ігрових” повідомлень у різноманітних неперіодичних і періодичних виданнях, виділимо публікації у “Губернских ведомостях”. Оскільки перша етнографічна програма Російського географічного товариства “Программа для составления местных этнографических описаний” була опублікована 1847 р.⁷⁶, а перші ґрунтовні етнографічні розвідки, як наведено вище, з’явилися у “Ведомостях” раніше, то це означає, що був громадський запит на такі праці. Кількість поступово переходила у якість, і розвиток етнографічних знань у 40-ві – 50-ті роки ХІХ ст. та значне зростання кількості публікацій у цей період спричинилися до якісного стрибка у публікації “ігрових” відомостей у 1860–1861 рр. і початку нового етапу розвитку джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури людності України.

⁶⁴ Коляда // Волынские губернские ведомости. – 1847. – № 16. – С. 48–49.

⁶⁵ Свадебные обряды малорусов // Там само. – 1854. – № 5.

⁶⁶ Крушинский А. Обычаи поселян в окрестностях м. Чуднова, Житомирского уезда // Там само. – 1860. – № 6–13.

⁶⁷ Святки // Херсонские губернские ведомости. – 1848. – № 52. – С. 488–491.

⁶⁸ О встрече весны // Там само. – 1849. – № 12. – С. 119–120.

⁶⁹ Очерк земледельческих праздников // Там само. – № 31. – С. 247–249.

⁷⁰ Масляница // Там само. – № 6. – С. 73–74.

⁷¹ Первое апреля // Там само. – № 14.

⁷² Петровки // Там само. – № 26. – С. 223–224.

⁷³ История и происхождение некоторых обычаев // Там само. – 1850. – № 7. – С. 29–35.

⁷⁴ Снесарев Иоанн. Обыкновение малороссиян Воронежской губернии, Бирюченского уезда // Воронежские губернские ведомости. – 1856. – № 37–42.

⁷⁵ Р. Горобецко (гимнаст. игра в малороссийских селениях Саратовской губернии) // Саратовские губернские ведомости. – 1846. – № 18. – С. 125–126.

⁷⁶ Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм: (Друга половина ХVІІІ – ХХ ст.). – К., 1994. – С. 8.

Періодизація формування джерельної бази у вивченні...

Валерій Старков (Київ). **Періодизація формування джерельної бази у вивченні традиційної ігрової культури людності України: 40-ві – 50-ті роки XIX століття.**

У статті розглядається формування джерельної бази вивчення традиційної ігрової культури населення України та його особливості у період сорокових – п'ятдесятих років XIX ст. Визначені перші часові “маркери” періодизації цього явища.

Ключові слова: традиційна ігрова культура, історичні джерела, джерельна база, періодизація.

Валерій Старков (Киев). **Периодизация формирования источниковедческой базы изучения традиционной игровой культуры населения Украины: 40-е – 50-е годы XIX столетия.**

В статье рассматривается формирование источниковедческой базы изучения традиционной игровой культуры населения Украины и его особенности в период сороковых – пятидесятих годов XIX в. Определены первые временные “маркеры” периодизации этого явления.

Ключевые слова: традиционная игровая культура, исторические источники, источниковедческая база, периодизация.

Valerii Starkov (Kyiv). **Periodizing the Establishment of a Source Base for the Study of the Traditional Play Culture of the Ukrainian Population (1840s–50s).**

The creation of the sources of the traditional play culture of the Ukrainian population in 1840s–50s is considered. The first stages of the periodization of this problem are determined.

Key words: traditional play culture, historical sources, source base, division into periods.